

МЕЛОДИЧНІ ПАРАМЕТРИ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ ТОЛЕРАНТНОСТІ / ІНТОЛЕРАНТНОСТІ В МОВЛЕННІ ПОЛІТИКІВ НІМЕЧЧИНИ, УКРАЇНИ ТА РОСІЇ

Статья посвящена экспериментально-фонетическому исследованию особенностей просодии толерантности / интолерантности в речи политиков в современном политическом дискурсе Германии, Украины и России. Установлено, что просодические признаки толерантности / интолерантности в политической коммуникации в немецком, украинском и русском языках имеют релевантные общие и конкретно-языковые способы актуализации дистинктивных интонационных характеристик на уровне мелодических параметров.

***Ключевые слова:** политический дискурс, просодия, толерантность, интолерантность, мелодические параметры.*

The article is devoted to the experimental phonetic research of prosodic peculiarities of tolerance/intolerance in the speech of politicians in the modern political discourse of Germany, Ukraine, Russia. It has been revealed that the prosodic features of tolerance/intolerance in German, Ukrainian and Russian have common and peculiar to these languages means of actualizing distinctive prosodic characteristics at the level of melodic parameters.

***Key words:** political discourse, prosody, tolerance, intolerance, melodic parameters.*

Підходи науковців до вивчення категорії толерантності/інтолерантності в сучасній лінгвістиці [1; 2] характеризують суперечливість досліджуваного феномена та зв'язок із категоріями нетерпимості, соціальних і політичних конфліктів, агресії, націоналізму й расизму [2].

Вирішення питань, які пов'язані з дослідженням функції просодії толерантності/інтолерантності поряд з іншими підсистемами мови в політичній комунікації, дозволяє визначити роль просодії, як важливого фактора прагматичного впливу на політичну свідомість слухачів у конкретній соціокультурній і політичній ситуації.

Актуальність дослідження зумовлена інтересом сучасної лінгвістики до проблеми толерантності/інтолерантності, а відсутність експериментально-фонетичних результатів вивчення зазначеної проблеми робить дане дослідження своєчасним.

Об'єктом дослідження є усне мовлення політиків.

Предметом дослідження є просодичні характеристики толерантності/інтолерантності в мовленні політиків.

Матеріалом дослідження слугували 480 звукових та аудіовізуальних записів виступів сучасних політичних діячів (180 для німецької мови, 150 для української й 150 для російської мов). Тривалість звучання виступів політичних діячів Німеччини (J. Rau, A. Schavan, R.von Weizsäcker, U. Voigt) склала 120 хвилин; України (В. Янукович, Ю. Тимошенко, В. Ющенко, О. Тягнибок) 107 хвилин; Росії (Д. Медведєв, В. Путін, Е. Лимонов, В. Жириновський) 128 хвилин.

Отримані результати експериментального аналізу дають можливість охарактеризувати особливості просодичного оформлення толерантності / інтолерантності в мовленні німецьких, українських та російських політичних діячів. **Завдання** даного етапу дослідження передбачають:

— аналіз отриманих експериментальним шляхом акустичних характеристик німецько-, українсько- та російськомовних фраз політиків, спрямований на виявлення загальних закономірностей та істотних відмінностей у специфіці мелодійного оформлення толерантності / інтолерантності у політичному дискурсі.

У сучасному мовознавстві просодичні характеристики мовлення політиків привертають увагу вчених у багатьох аспектах. Зокрема, питання розвитку різних видів і жанрів політичних виступів та їхніх структурних характеристик, усні виступи політиків у сфері співвідношення їхнього змісту з намірами мовця функціонування та оптимальне використання різних мовних засобів і композиційно-стилістичних структур для ефективного вираження думки представлено в роботах А. М. Баранова, А. Й. Багмут, Т. О. Бровченко, Є. І. Григорьєва, А. А. Калити, Ю. О. Карпенко, С. В. Кодзасова, Т. М. Корольової.

Комунікативно-прагматичний аналіз публічних політичних промов дає можливість дослідити вибір оптимальних просодичних одиниць для досягнення комунікативної мети, з одного боку, та встановити відповідність тих чи тих інтонаційних одиниць до інтенції мовця. Інтонаційний зв'язок сегментів повідомлення забезпечується

контрастом просодичного повторення та просодичного виділення, базовими інтонаційними контурами й ритмічністю маркованих фонетичних сегментів як елементарних частин інформації. При цьому спостережено залежність просодичного оформлення нового повідомлення від просодичного оформлення попереднього як базової закономірності інтонаційної моделі тексту [3; 4; 5; 6; 7].

Таким чином, зрозуміла важлива роль просодичних характеристик мовлення при вираженні передачі модальних значень ФСП толерантності / інтолерантності у політичній комунікації [8].

З усіх компонентів інтонації багато фонетистів вважають мелодійний компонент найбільш важливим для вираження думки. Що стосується питомої ваги частотного компонента в диференціації толерантності / інтолерантності в політичному дискурсі, то в літературі немає систематизованих відомостей з даного питання.

При аналізі мелодійного компонента інтонації виявляються як спільні для зіставлюваних мов, так і специфічні для кожної з них особливості тонального оформлення толерантності / інтолерантності в мовленні політиків. Спільною диференціальною ознакою, виявленою при аудиторському аналізі, є підвищений рівень мелодики виголошення інтолерантних реплік, а також збільшений інтервал мелодики головного наголошеного сегмента інтолерантних фраз у порівнянні з толерантними. Не менш стабільним показником, що відрізняє толерантність і інтолерантність у німецькій, українській та російській мовах, є велика крутизна підйому і спаду мелодики при тональному оформленні ядра в інтолерантних фразах.

Серед ознак, які характеризують специфічність мелодичної побудови толерантних / інтолерантних реплік у кожній з мов, аудитори назвали нижчий рівень мелодійний заядерної частини синтагми при вираженні толерантності. Дана ознака характерна для української та російської мов і не вказується аудиторами в німецькій мові.

Вивчення частотних характеристик різних частин фрази (перед'ядерної, ядерної, заядерної) показало, що характер зміни ЧОТ залежно від типу мовленнєвої реалізації має свої особливості в кожній із трьох мов, що вивчаються (див. табл. 1).

У німецькій мові спостерігаються певні відмінності усереднених значень ЧОТ у двох типах мовних реалізацій лише в ядерному складі фраз, тоді як в українській і російській мовах зазначені відмінності більш значні і охоплюють як ядерний, так і заядерний склади висловлювань.

Таблиця 1

**Усереднені відносні значення ЧОТ перед'ядерної, ядерної та заядерної частин
толерантних / інтолерантних реплік (в. о.)**

Мова	Перед'ядерна частина синтагми			Ядро			Заядерна частина синтагми		
	f _{тол.}	f _{інт.}	K _f	f _{тол.}	f _{інтол.}	K _f	f _{тол.}	f _{інтол.}	K _f
німецька	0,99	1,01	1,02	1,02	1,16	1,14	0,92	0,92	1,01
українська	0,98	0,99	1,01	0,99	1,21	1,22	0,87	0,97	1,11
російська	0,97	1,00	1,03	0,98	1,19	1,21	0,88	0,95	1,07

Результати проведеного статистичного аналізу свідчать про важливу роль ЧОТ ядерного складу (у трьох мовах) і заядерного складу реплік (в українській і російській мовах), як дистинктивної ознаки типу мовного сигналу. Що стосується середніх частотних рівнів перед'ядерної і заядерної частин висловлювань у німецькій мові і перед'ядерної частини фраз в українській і російській мовах, то для них відмінності в реалізації значень толерантності / інтолерантності виявилися несуттєвими.

Належність репліки до тієї чи тієї акцентної структури не справляє скільки-небудь помітного впливу на ступінь релевантності частотного рівня ядра (а в українській і російській мовах — і в заядерній частині) у плані розрізнення фраз при вираженні толерантності / інтолерантності. Вищевказані показники просодії мовлення стабільно перевищують одиницю незалежно від акцентної побудови висловлювання. Аналогічний висновок отримано при вивченні впливу граматики структури на ступінь релевантності частотних характеристик ядерного і заядерних складів в усному мовленні політиків.

Важливою рисою інтонаційного оформлення фрази є її тональний контур. Локалізація частотного максимуму в німецькій, українській та російській мовах істотно залежить від типу наголосу у фразі.

При нормативному синтагматичному наголосі (локалізованому в термінальній частині синтагми) частотний максимум як у німецькій, так і в українській та російській мовах дуже рідко збігається з ядерним стилем, а локалізується в основному на початку фрази. Для таких фраз характерний, як правило, спадний рух тону при передачі толерантного і інтолерантного ставлення мовця. Виняток становлять репліки, в яких елемент непевності, незавершеності, неповноти маніфестується

висхідним термінальним тоном. У цьому випадку загальний характер руху тону — спадний або спадно-висхідний. У фразах із зосередженим логічним наголосом характерною є локалізація частотного максимуму в ядерному складі. Тональний контур має в цьому випадку висхідно-спадний характер (з можливим підвищенням термінального тону в німецьких висловлюваннях).

При дослідженні тонального контуру німецьких, українських і російських фраз ураховувався також напрямок руху основного тону в кожній частині висловлювань (перед'ядерній, ядерній, заядерній).

Таблиця 2

Напрямок руху основного тону у перед'ядерних, ядерних і заядерних складах при вираженні толерантності / інтолерантності (%)

Напрямок руху основного тону	Перед'ядерна частина		Ядерна частина		Заядерна частина	
	Тол.	Інтол.	Тол.	Інтол.	Тол.	Інтол.
Німецька мова						
спадний	43,33	55,17	42,12	46,81	52,52	17,14
висхідний	28,89	18,20	9,69	5,90	12,56	56,66
рівний	12,22	14,50	10,90	14,54	20,08	7,76
спадно-висхідний	6,67	3,04	12,12	9,09	10,64	6,00
висхідно-спадний	8,89	9,09	25,17	23,66	4,20	12,44
Українська мова						
спадний	50,12	54,17	48,34	47,68	58,70	64,10
висхідний	10,23	9,32	15,72	7,22	6,19	5,71
рівний	17,52	19,05	17,14	15,17	13,11	18,12
спадно-висхідний	1,31	0,91	2,25	1,90	0	7,43
висхідно-спадний	14,82	16,55	16,55	28,03	15,47	4,64
Російська мова						
спадний	58,34	63,10	57,06	59,53	63,92	63,08
висхідний	10,11	15,33	14,35	13,50	7,05	2,11
рівний	15,92	12,30	11,03	11,20	15,33	15,47
спадно-висхідний	0,88	1,06	3,56	1,75	0,81	2,11
висхідно-спадний	14,75	8,21	14,00	14,08	12,89	17,24

Як видно з табл. 2, у трьох досліджуваних мовах за наявності багатьох спільних рис у тональному оформленні проявляються, тим не менше, деякі особливості в характері руху основного тону в толерантних / інтолерантних репліках, здатні диференціювати ці типи конотацій в усному мовленні. У трьох мовах напрямок руху мелодики в перед'ядерній і ядерній частинах не відрізняється в толерантних і

інтолерантних фразах. Перед'ядерна частина здебільшого оформлена спадним тоном. Частота вживання інших типів руху основного тону (висхідний, рівний, спадно-висхідний, висхідно-спадний) невелика. Характер зміни частотного параметра в межах ритмогруп шкали відображає міжмовну схожість при передачі деяких суб'єктивно-модальних значень. Зокрема, змінна і монотонна шкали використовуються в зіставлених мовах при вираженні схвалення (характерного для толерантних висловлювань), а скандентна — при засудженні (характерному для інтолерантних висловлювань).

Оформлення ядерного складу реплік у німецькій, українській та російській мовах при переданні толерантного ставлення також мало відрізняється від інтолерантних реплік і не може служити релевантною ознакою, яка диференціює два типи мовної реалізації.

При цьому найчастіше ядерний склад оформлений спадним або висхідно-спадним тоном. Рух основного тону в заядерній частині німецьких, українських та російських реплік, головним чином спадний, у німецькій мові частотним є використання висхідного тону у заядерній частині інтолерантних фраз.

Таким чином, на підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що в українській і російській мовах тональне оформлення всіх частин фрази в толерантних висловлюваннях не продемонструвало скільки-небудь помітних відмінностей у порівнянні з тональним оформленням інтолерантних реплік.

У німецькій мові зміна тонального контуру в заядерних складах є ознакою, релевантною для розрізнення толерантних реплік від інтолерантних. Дане припущення було підтверджено методом перевірки статистичної гіпотези про несуттєві відмінності між відносними частотами появи розглянутих типів тонального контуру у двох типах усного мовлення. Такий висновок має важливе значення, оскільки, на думку ряду фонетистів, мелодійне оформлення кінцевої частини синтагми є істотним для розпізнання типу інтонаційного контуру фрази на перцептивному рівні.

Крім вивчення усереднених і пікових значень частоти основного тону, на базі експериментального матеріалу було проаналізовано залежність величини частотного діапазону фрази і частотного інтервалу її окремих частин (перед'ядерної, ядерної та заядерної) від типу мовної реалізації (толерантної та інтолерантної). Значення даного показника в дослідженому матеріалі істотно змінюється від диктора до диктора і варіативність частотного діапазону фрази становить у німецькій мові

для толерантних фраз 1,51 ч 2; 58 в. о., а для інтолерантних реплік 1,72 ч 2,58 в. о.; в українській мові 1,58 ч 2,82 в. о. і 1,54 ч 2,76 в. о.: у російській мові 1,49 ч 2,73 в. о. і 1,68 ч 2,73 в. о. відповідно.

Для виключення впливу індивідуальних особливостей дикторів зіставлення частотних діапазонів у двох типах мовних реалізацій проводилося за відносними характеристиками (див. табл. 3).

Таблиця 3

Усереднені значення частотного діапазону фраз при вираженні толерантності / інтолерантності (в. о.)

Мова	Частотний діапазон		K _f
	тол.	інтол.	
німецька	0,99	1,02	1,03
українська	0,99	1,01	1,02
російська	0,98	1,02	1,04

Хоча в деяких дикторів і спостерігається помітне збільшення частотного діапазону фраз при вираженні інтолерантності в порівнянні з толерантністю, у цілому цей показник не може служити дистинктивною ознакою, що відрізняє репліки двох типів у мовленні німецькою, українською та російською мовами.

Поряд із діапазоном фрази були обчислені усереднені значення частотного інтервалу окремих частин реплік. Що стосується перед'ядерної частини фрази, то для неї відмінність частотного інтервалу у двох типах мовних реалізації несуттєве.

Більш яскравими є відмінності частотного інтервалу у двох типах конотативних значень для термінальної частини фраз як фонологічно значущого відрізка висловлювання. Інтервал підйому і спаду ЧОТ в ядерному складі толерантних фраз менше, ніж у інтолерантних. Причому в українській і російській мовах ці відмінності мають лише кількісний характер, а в німецькій — ще і якісний, зіставлені частотні інтервали відрізняються не тільки за величиною, але й за знаком (див. табл. 4). Релевантність цих ознак у плані відмінності двох типів усного мовлення підтверджена результатами статистичного аналізу.

Вплив акцентної та граматичної будови фрази на величину відношення частотних інтервалів ядра при передачі толерантності / інтолерантності несуттєве, і вибірки K_f, що характеризують толерантні репліки з різними структурами, можуть бути віднесені до єдиної сукупності. Настільки ж незначно впливає на величину K_f кількість слів у репліках.

Таблиця 4

Усереднені показники частотного інтервалу ядра при вираженні толерантності / інтолерантності (в. о.)

Мова	Частотний інтервал		K _f
	толер.	інтолер.	
німецька	0,91	1,08	1,17
українська	0,94	1,06	1,12
російська	1,94	1.05	1,11

Важливою рисою мелодії, що сприяє диференціації толерантних і інтолерантних мовних реалізацій, є спосіб тонального виділення ядра. До числа основних засобів реалізації логічного наголосу належать контрастні зміни тону всередині головного наголошеного складу і тональні переходи між ядром і наступними складами. У кількісному відношенні ці ефекти на акустичному рівні характеризуються величиною інтервалу частотного і швидкістю підйому і спаду ЧОТ у відповідних відрізках мовного сигналу. Відзначимо, що не тільки інтервал кінцевої частини репліки, але й крутість (швидкість наростання і падіння) мелодії завершення в інтолерантних висловлюваннях більше, ніж у толерантних. Це явище характерне як для німецької, так і для української та російської мов. Саме ця обставина і стала, мабуть, причиною того, що аудиторі сприймають мелодійне виділення змістового центру в інтолерантних репліках, як більш контрастне, ніж у толерантних.

Не менш важливим засобом мелодійного виділення головного наголошеного складу є контрастні тональні переходи між ядром та оточуючими складами.

Отриманий експериментальний матеріал показує, що напрям руху основного тону на цих відрізках мовних сегментів якісно має однаковий характер у трьох мовах. При вираженні інтолерантності рух основного тону від перед'ядерної частини до ядерної має висхідний, рівний або спадний характер залежно від акцентної структури фрази. Інтервал ЧОТ при висхідному русі мелодії характеризується на цій ділянці значеннями 1 ч 4 пт в українській і російській мовах. Напрямок руху основного тону від ядерної до заядерної частини має спадний характер, причому інтервал ЧОТ тут істотно більше і становить для німецької мови 3 ч 5 пт, для української та російської мов 4 ч 7 пт.

У репліках, що передають толерантність, рух основного тону від перед'ядерної до ядерної частини також може мати спадний, висхід-

ний або рівний характер. На ділянці переходу від ядра до заядерної частини характер руху основного тону такий же, як при передачі інтолерантності, причому частотний інтервал для німецьких фраз складає 1 ч 3 пт, для українських фраз 2 ч 4 пт.

Таким чином, якщо характеру руху основного тону у двох типах мовних сигналів на ділянці ядро — заядерна частина збігається, то частотний інтервал на цій ділянці в толерантних фразах істотно нижчий, ніж в інтолерантних. Ця закономірність виявляється як у німецьких, так і в українських та російських фразах.

Перевірка методом статистичного аналізу дозволила віднести аналізовані показники до числа дистинктивних ознак, що відрізняють толерантні репліки від інтолерантних. На ступінь відмінності між толерантними і інтолерантними репліками за величиною акустичних характеристик, що забезпечують мелодійне виділення ядра, не справляє впливу ані синтаксична структура фрази, ані кількість слів у ній.

Що стосується акцентної структури, то її вплив на характер диференціації двох типів мовної реалізації виявляється в такому. Розташування ядра у фразі і ступінь наголошеності оточуючих його складів може зробити можливим у принципі чи неможливим використання того чи того способу виділення головного наголошеного складу (як при переданні толерантності, так і при вираженні інтолерантності в мовленні). Але якщо даний спосіб виділення ядра принципово можливий при розглянутій акцентно-ритмічній будові фрази, то він використовується в обох типах конотативних значень, і тоді пов'язані із цим способом контрастного виділення ядра акустичні ознаки забезпечують диференціацію двох типів мовної реалізації незалежно від акцентної структури фрази. Наприклад, у фразах із різними акцентними структурами крутизна підйому тону в ядрі та на ділянці між ядром і попереднім складом не може виступати як дистинктивна ознака, що відрізняє два типи конотативних значень, оскільки тут у толерантних і інтолерантних репліках відсутня контрастна зміна ЧОТ. У цій ситуації при диференціації висловлювань двох типів зростає роль швидкості спаду показників тону в ядрі, а також роль часової контрастності головного наголошеного складу.

Як ілюстрацію можна навести українські фрази *Я вірю в те, що цей парламент згуртується і буде працювати*, що демонструє толерантність, і інтолерантну фразу *Це вони побудували цю систему корупції в державі!* В обох випадках ядерний склад вимовлено на тому ж частотному рівні, що і перед'ядерний; це унеможливує виділення ядра за рахунок

контрастного зміни тону перед ядром. Тому в цій фразі виділення досягається за рахунок особливо контрастного спаду тону в ядрі, що становить у толерантному висловлюванні 0,63 гц / мс, а в інтолерантному — 0,91 гц / мс. Відмінність (0,28 гц / мс) тут більш суттєва, ніж у фразах, в яких ядерному складу передують ненаголошені склади. Наприклад, у фразі “Якщо він думає, що він буде вже через тиждень спокійно грати в гольф і теніс...”, в проголошенні того ж диктора різниця у швидкості спаду ЧОТ в ядрі інтолерантної фрази (0,54 гц / мс) і толерантної (0,41 гц / мс) репліки становить лише 0,13 гц / мс.

Таким чином, аналіз абсолютних і відносних показників частотних характеристик толерантності / інтолерантності висловлювань мовлення політиків показав, що в німецькій, українській та російській мовах до числа основних характеристик, що відрізняють толерантні висловлювання від інтолерантних, слід віднести:

1) частотний рівень ядра, який у толерантних репліках істотно нижче, ніж у інтолерантних;

2) частотний інтервал ядра і заядерної частини толерантних реплік є релевантною ознакою, що диференціює їх від інтолерантних. Значення даного показника в інтолерантних репліках суттєво вище відповідної величини в толерантних висловлюваннях. При цьому швидкість підйому і спаду ЧОТ при тональному оформленні ядра (а, отже, і контрастність його виділення) більше в інтолерантних фразах;

3) при мелодійному виділенні ядра в інтолерантних фразах велику роль відіграє збільшення частотного інтервалу між піковою ЧОТ ядра і оточуючих його складів;

4) характер зміни мелодики в межах ритмогруп відіграє істотну роль при передачі певних суб'єктивно-модальних значень. Зокрема, змінна і монотонна шкали використовуються в зіставлених мовах при вираженні схвалення (пов'язаного найчастіше з толерантністю), а скандентна — при засудженні (пов'язаному з інтолерантним ставленням);

5) локалізація частотного максимуму у фразі не належить до дистинктивних ознак, що диференціює тип конотативного значення мовної реалізації, оскільки максимальне значення ЧОТ розташовується в одних і тих же сегментах фрази при передачі толерантності / інтолерантності;

6) усереднені значення ЧОТ синтагми не належать до числа характеристик, за якими можна диференціювати толерантні і інтолерантні висловлювання;

7) частотний діапазон репліки не може служити дистинктивною ознакою, що відрізняє толерантні висловлювання від інтолерантних;

8) напрямок руху основного тону в перед'ядерній частині і ядрі якісно має однаковий характер у двох типах мовленнєвої реалізації і не може служити ознакою, що диференціює толерантні репліки від інтолерантних;

9) синтаксична структура відповідних реплік не впливає на ступінь релевантності мелодійних характеристик при диференціації двох типів мовної реалізації;

10) акцентна структура фраз в основному не впливає на дистинктивність частотних характеристик, справляючи вплив лише на те, які зі способів мелодійного виділення головного наголошеного складу набувають найбільш важливе значення;

11) кількість слів у фразі істотно не впливає на протиставлення толерантності / інтолерантності.

Поряд із загальними ознаками, що диференціюють два типи мовної реалізації у кожній із досліджуваних мов, є низка специфічних особливостей. До їх числа належать такі:

— у німецькій мові інтолерантні репліки, на відміну від толерантних, характеризуються оформленням заядерних складів в основному висхідним тоном;

— в українській і російській мовах не тільки ядро, але й заядерна частина інтолерантних мовних реалізацій відрізняється більш високим частотним рівнем; тональне оформлення кінцевих сегментів інтолерантної фрази характеризується значним зростанням швидкості спаду ЧОТ у порівнянні з термінальним тоном толерантних реплік.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Аболин Б. И. Концепт “толерантность” в когнитивно-дискурсивном аспекте: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Б. И. Аболин. — Екатеринбург, 2009. — 23 с.
2. Баранов А. Н. Лингвистическая экспертиза текста : теория и практика : учеб. пособие / А. Н. Баранов. — М.: Флинта : Наука, 2007. — 592 с.
3. Типология інтонації мовлення / [Багмут А. Й., Борисюк І. В., Олійник Г. П., Плющ Н. П.]. — К.: Наукова думка, 1977. — 495 с.
4. Бровченко Т. А. Метод статистического анализа в фонетических исследованиях / Бровченко Т. А., Варбанец П. Д., Таранец В. Г. — Одесса: Изд-во ОГУ, 1976. — 101 с.
5. Бровченко Т. О. Методи експериментального вивчення просодичної структури тексту / Т. О. Бровченко // Наукові праці МДГУ ім. Петра Могили. Філологія. — Миколаїв. — Т. 55. — 2006. — вип. 42 — С. 53–55.

6. Фонетика англійської мови (контрастивний аналіз англійської та української вимови) : підручник / Т. О. Бровченко, Т. М. Корольова. — 2-ге вид., переробл. та доп. — Миколаїв : Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2006. — 300 с.
7. Григорьев Е. И. Основы фонопрагматики немецкого языка / Е. И. Григорьев. — Днепропетровск: Навчальна книга, 1997. — 170 с.
8. Sprache und Politik. Deutsch im demokratischen Staat. Thema Deutsch. Band 6., Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2005. — 345 S.